

Yayın Geliş Tarihi: 02.02.2024

Yayına Kabul Tarihi: 08.05.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çoban, Öztürk., Ebru. "Çatışma Çözümü, Uzlaşma ve Diasporanın Rolü Açısından Türkiye Ermenistan İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 75 (2024): 125-153.

Araştırma Makalesi

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ, UZLAŞMA VE DİASPORANIN ROLÜ AÇISINDAN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

(TÜRKİYE-ARMENIA RELATIONS IN TERMS OF CONFLICT
RESOLUTION, RECONCILIATION AND THE ROLE OF DIASPORA)

Prof. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK*

Öz: Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlar, farklı ve aktif olmayan bir çatışma türü olarak yer almaktadır. Bu ilişki türüne Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki aktif çatışma ve Ermeni diasporasının rolü eklendiğinde ise mevcut literatüre aykırı olan bir duruma çıkmakta, hem bölgesel ilişkiler hem çatışma çözümü önerileri daha karmaşık hale gelmektedir. Diaspora gibi güçlü ve ek bir etken komşuluk ilişkilerindeki sorunları derinleştirebilmektedir. Ermeni diasporası, kendi içinde farklılıkları olan bir topluluk olsa da 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, Ermeni kimliği ve Dağlık Karabağ'ın durumu konusunda güçlü ve ısrarcı ortak fikirlere sahiptir ve kendi önceliklerini Ermenistan'ın siyasetinden öncelikli tutmak istediğinde Ermenistan'ın iç ve dış politikasını etkileme potansiyeline sahiptir. İyi komşuluk ilişkileri geliştirebilmek için çatışma çözümü ve uzlaşma çalışmaları başlatmak gereklidir. Ancak diasporanın etkisi ve tutumu dikkate alınmadan hakiki ve uzun vadeli uzlaşma gerçekleşemeyecektir. Makalede, olumlu ilişkiler geliştirebilmek

* ORCID: 0000-0002-6332-7639

Prof. Dr. Polis Akademisi, İç Güvenlik Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
ebru.cobanozturk@pa.edu.tr.

için günümüze odaklanan, ticari, iktisadi, siyasi ve eğitime ilişkin girişimler ile iş birliği içeren ve karşılıklı güven geliştirmeye önem veren araçsal uzlaşma yaklaşımı önerilmektedir. Çalışmada, uzlaşma yaklaşımları, üç devletin komşuluğunda uygulanabilecek uzlaşma modeli, diasporanın rolü ve uzlaşma yaklaşımlarındaki etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Çatışma Çözümü, Araçsal Uzlaşma, Ermeni Diasporası, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan*

Abstract: *The problems between Turkey and Armenia are treated as different and inactive type of conflict in the literature of conflict studies. Although there is no active conflict between Turkey and Armenia, the active conflict between Azerbaijan and Armenia and the role of the Armenian diaspora adds a new dimension. The relations between the two states falls apart from the conflict literature and regional relations and conflict resolution proposals become more complicated. When a strong and additional factor such as diaspora embedded in the situation of active or inactive conflict, negative relations between the neighbors can worsen. Although the Armenian diaspora is a multicultural community with its own differences, it has strong, persistent, and common ideas about the recognition of the 1915 incidents as genocide, the Armenian identity, and the situation in Nagorno-Karabakh. When the diaspora wants to prioritize its own approaches over Armenia's politics, it has the potential to affect Armenia's domestic and foreign policy. In this case, instrumental reconciliation approach can be suggested in conflict resolution and reconciliation literature to develop good neighborly relations. In the instrumental reconciliation, commercial, economic, political, and educational initiatives and proposals can be made to develop mutual trust by focusing on the current developments. However, reconciliation will not be possible without considering the influence of the diaspora and its attitude towards reconciliation approaches. In the study, reconciliation approaches, the reconciliation model that can be applied in the conflict among neighbors and the effect of the diaspora on reconciliation approaches will be examined.*

Keywords: *Conflict Resolution, Instrumental Reconciliation, Armenian Diaspora, Turkey, Azerbaijan, Armenia*

Giriş

Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerilim, çatışma çözümleri literatüründe farklı ve az rastlanır bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve Ermenistan arasında sorun yaratan 1915 olayları, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki aktif çatışma ve karşılıklı kayıtsızlık hali barındıran dış politikalar sorunların daha karmaşık bir çatışma türüne dönüştüğüne işaret etmektedir. Çatışmaların genel seyrinde öncelikle çatışmanın durdurulması, önlenmesi veya yönetilmesi gerekmektedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde ise şiddet iki toplum için geçmişte kaldığından çatışma çözümleri literatüründe beklenen, güven inşası, olumlu ve yapıcı ilişkiler, iyileşme şeklindeki gelişmelerdir. Çatışma çözümleri (*conflict resolution*) ve uzlaşma (*reconciliation*) literatürü barış kavramları ve idealleştirmeler üzerine kurulmuştur ve barış görüşmeleri yapılırken komşuluk ilişkilerinde dönüşüm, uzlaşma, affetme, çatışmanın olgunlaşması, karşılıklı güven gibi kavramlar üzerinde durulmaktadır. Siyasi alanın dönüştürülmesi, barışın inşa edilmesi, kimliklerin dönüşümü ana hedefler olmaktadır.

Ancak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki aktif çatışma ve Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilere dolaylı bir şiddet boyutu getirmiştir. Ayrıca 1915 olaylarından kaynaklı olarak geçmişin ağırlığı, ilişkilerde herhangi bir iyileşme gerçekleşmemesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki aktif çatışma ve Ermeni diasporasının¹ “barış bozucu” (*peace spoiler*) rolünü oynaması gibi zorlu etkenlerden dolayı bölge, çatışma çözümleri literatüründeki Liberal barış kavramlarından uzak görünmektedir. Literatürde de belirtildiği üzere, iyi komşuluk ilişkileri ile çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçleri geliştirebilme konusunda, Ermeni diasporası olumsuz yönde etki yaratan diasporalardan kabul edilmektedir. Zira komşular arası ilişkilerdeki öncelikler ile diasporanın öncelikleri birbirinden farklı olabilmektedir.

Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde uzun vadeli çözüm ve uzlaşma aşamaları gerçekleşmemekte, bunun yerine Realist teorinin öngördüğü çatışmanın yönetilmesi (*conflict management*) kavramı ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin 2009 yılında ve 2021 yılı sonunda başlattığı diplomatik girişimler

1 Metnin genelinde diaspora olarak kastedilen Ermeni diasporasıdır. Azerbaycan ve Türkiye diasporalarının da aktif rol aldığı konular ve zamanlar mevcuttur. Ancak her ikisi de çoğunlukla hükümet politikalarıyla uyumlu tutumlar geliştirmektedir. Ermeni diasporasının ise 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, Dağlık Karabağ'ın muhafaza edilmesi ve Ermeni kimliği gibi konularda güçlü fikirleri ve ortak tutumları mevcuttur. Daha da önemlisi, bu tutumun ve fikirlerin Ermenistan'ın öncelikleriyle uyuşmadığı dönemlerde diaspora kendi önceliklerinde ısrarcı davranmakta, Ermenistan'daki iç ve dış siyasete müdahil olmakta ve uzlaşma girişimlerinde barış bozucu rolü oynayabilmektedir.

büyük önem arz etse de Ermenistan'dan güçlü yanıtlar almak veya Batı basınında yeterince ilgi çekmek güç görünmektedir. Gerçekleştirilen diplomatik ve iktisadi girişimlerin devamının gelebilmesi için karşılıklı daha fazla çaba gerektiği aşikardır. Bununla beraber hakiki ve uzun vadeli uzlaşma için diasporanın da dikkate alınması önem taşımaktadır. Zira Ermeni diasporası Ermenistan'ın iç ve dış politikasını etkileme potansiyeline sahiptir. Bu durum dikkate alınarak, çalışmada literatürdeki uzlaşma yaklaşımlarına yer verilecek, ardından olumlu ilişkiler geliştirilebilmesi için araçsal uzlaşma modeli önerilecek, ardından Ermeni diasporasının niteliği ve uzlaşma konusunda hangi rolü oynadığı analiz edilecektir.

Çatışma Çözümleri ve Uzlaşma Literatüründe Yaklaşımlar

Çatışma yaşanan ülkelerde ve bölgelerde çatışma sebeplerinin incelenmesi ve çözüm önerileri düşünüldüğünde Realist ve Liberal teoriler farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Çatışmalar konusunda Realist teorinin tutumu daha farklıdır ve barış inşasından ziyade çatışmanın önlenmesi ya da yönetilmesi üzerinde durmaktadır. Çatışma çözümlerinde Realist ya da genel anlamıyla yapısal yaklaşımlar kıt kaynaklar ve materyal ihtiyaçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Uluslararası çatışmalarda doğal kaynakların paylaşımı ve toprak paylaşımından kaynaklı sorun çıkabilirken, aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan gruplarda iktisadi, siyasi paylaşım, kaynakların adil olmayan bölüşümü ön plana çıkabilmektedir. Bu yaklaşıma göre kıt kaynakların ve somut ihtiyaçların bölüşülememesi çatışmaya yol açmaktadır. Çatışmanın çözülebilmesinin tek yolu da bu kaynakların adil biçimde bölüşülebilmesidir.

Çatışma çözümü ve uzlaşma literatürü çıkışı ve doğası gereği Liberal yaklaşımla iç içe gelişmiştir. Öncelikle çatışmanın durdurulması, ardından da siyasi ve iktisadi anlamda somut paylaşım önerileri yapılması ve uygulamaların başlaması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra ise gerçek anlamda barış inşası ve uzlaşma sürecine geçilebilmesi için psikolojik yaklaşımların ön planda olduğu göze çarpmaktadır. Uzlaşma süreci, çatışma çözümlerinin ardından daha fazla adım atılmasını gerektirmektedir. Çünkü çatışma çözümü ve ardından gelen uzlaşma yaklaşımları, çatışan gruplar arasında kimlik meselelerinde değişim öngörmektedir. Karşılıklı iletişimin geliştirilmesi, davranış ve tutumlarda tolerans geliştirilmesi, toplumsal algıda ve ulusal kimlik algısında değişimlerin gerçekleşmesi ve çatışan grupların sosyopsikolojik süreçleri üzerinde çalışılması beklenmektedir. Bu kavramlar, uygulamaları uzun ve zorlu sürelerle yayılan, tüm topluma nüfuz edecek politikalara ve eğitim tercihlerine işaret etmektedir. Bu durum, kolaylıkla anlaşılacağı üzere, dünya üzerinde çatışma yaşamış veya yaşamakta olan çok sayıda devlet ve topluluk

için uzak ve sıkıntılı meselelerdir. Zira çatışma tarihi olan gruplar öncelikli olarak ciddi yapısal etkenler nedeniyle sorun yaşamaktadırlar. Yapısal meselelerin çözüme kavuşmadığı yerlerde zaten bahsedilen sosyopsikolojik süreçlere ve uzlaşma aşamalarına geçiş mümkün olmamaktadır.

Uzlaşma süreçleri ve barış inşasında sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasi iç süreçler üzerinde durulmaktadır. Sınırların açılması ve serbest ticaret gibi iktisadi kazançlar ve bu kazançların tarafları iş birliğine yöneltmesi bu anlamda önem taşımaktadır. Liberal yaklaşımda karşılıklı bağımlılıklar geliştirecek olan kurumsal entegrasyonların barışın sağlanması ve devamında karşılıklı çıkar sağlayacağı düşünülmektedir.² Bu yaklaşım çerçevesinde yapılacak çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçlerinde sosyal etkileşimin önemine vurgu yapılmaktadır. Sosyal etkileşim ve iletişim sayesinde karşılıklı güven sağlayarak tarafların birbirine ilişkin korkularını ve güvensizliklerini aşabilecekleri, farklılıkları kabul ederek karşılıklı barışçıl tutumlar takınacakları kabul edilmektedir.³

Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışma çözümleri ve uzlaşma süreçlerinde Liberal görüş hakim olmakta ve bu görüş içerisinde de psikolojik yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Yapısal ihtiyaçlara ek olarak duygusal, ilişkisel ve kimliksel ihtiyaçlara vurgu yapılmakta, ancak bu ihtiyaçların giderilmesiyle çatışma çözümünün uzun vadeli bir uzlaşmaya dönüşebileceği belirtilmektedir.⁴ Örneğin Burton, tarafların temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmamasının çatışmaya veya çatışmanın sürdürülmesine yol açtığını belirtmektedir.⁵ Güvenlik, adalet, saygı ve değer verilme gibi ihtiyaçların elde edilememesi ya da karşı taraflarca bu ihtiyaçlara tehdit oluşturulması çatışmaya sebep olan önemli etkenlerdendir.⁶ Küçük düşürülme, acı, güvensizlik hisleri veya öç alma duygusu tamir edilmediğinde çatışma döngüsü kırılmayabilmekte ve farklı zamanlarda sürekli tekrar eder hale dönüşmektedir. Psikolojik yaklaşımlar bu tür tehditlerin ortadan kaldırılması ve psikolojik ihtiyaçların sağlanabilmesiyle hakiki bir çatışma çözümü ve

2 Tim Dunne, "Liberalism," in *The Globalisation of World Politics*, ed. John Baylis and Steve Smith (Oxford: Oxford University Press, 2001), 162-181.

3 Herbert C. Kelman, "Reconciliation From a Social-Psychological Perspective," in *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, ed. Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (Oxford: Oxford University Press, 2008), 24-25.

4 Arie Nadler, Nurit Shnabel, "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and the Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation," in *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, ed. Arie Nadler, Thomas E. Malloy, Jeffrey D. Fisher (Oxford: Oxford University Press, 2008), 37-56.

5 John W. Burton, *Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations* (London: Macmillan, 1969).

6 Nadler, Shnabel, "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation," 37-56.

uzlaşma gerçekleşeceğini ve şiddet döngüsünün ancak bu şekilde kırılabileceğini savunmaktadır. Bu ihtiyaçlara erişmek ve uzlaşma sağlayabilmek için de karşılıklı olarak kimlik meseleleri ve kimlik değişimleri üzerinde durulmaktadır. Tarafların kendi dışlayıcı kimliklerini gözden geçirmeleri⁷ ve kimliksel tehditleri ortadan kaldırmaları⁸ gerekmektedir.

Psikolojik uzlaşma modellerinde araçsal (*instrumental*) ve toplumsal duygulanım (*socioemotional*) yaklaşımları ön plana çıkmaktadır. Toplumsal duygulanım yaklaşımında geçmişe odaklanmak, hataları konuşmak, hataları kabul ve itiraf etmek, özür dilemek, bağışlamak, adalet, tarih, hakikat ve uzlaşma içerikli komisyonlar kurulması ve tarafların bu komisyonlarda bir araya gelmesi önerilmektedir.⁹ Bu yaklaşımda özür ve affetme döngüsü ön planda olmakta¹⁰ ve çatışma sonrası bir arada yaşamaya devam eden toplumların ancak bu şekilde bütünleşmesinin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Araçsal uzlaşma yaklaşımında ise çatışmanın geçmişinden ziyade günümüzdeki iletişimi önem kazanmaktadır. Karşılıklı olarak ve tekrar eden biçimde iş birliği yapılması, güven inşası, tutarlı ve sürekli iletişim uzlaşmayı kolaylaştırabilmektedir.¹¹ Süreklilik arz eden iş birliği projeleri gerçekleştirmenin, iletişimi kurmanın güvensiz ilişkileri dönüştüreceği ve güven unsurunu inşa edeceği ön görülmektedir.¹² Bu yaklaşım, bir arada yaşamaya devam etmeyen topluluklar için uygun görüldüğünden, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan gibi komşu toplumlar için önerilebilecek makul, gerçekçi ve uygulaması görece kolay bir uzlaşma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Olumlu ilişkiler geliştirebilmenin en önemli ön koşullarından birisi uygun, uygulanabilir ve gerçekçi bir uzlaşma modelinin seçilmesi olduğu açıktır. Aynı devlet sınırlarında yaşamaya devam eden ve ülke nüfusunda yüksek oranlar teşkil eden ihtilafli topluluklar içinse farklı uzlaşma yaklaşımları önerilebilmektedir.

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkiler, dünya üzerindeki en farklı ve karmaşık çatışmalı ilişki türlerindedir. Mevcut ilişkilerin olumlu komşuluk ilişkilerine dönüştürülebilmesi için öncelikle uygun bir çatışma

7 Kelman, "Reconciliation From a Social-Psychological Perspective," 24-25

8 Arie Nadler, "Intergroup Reconciliation: Definitions, Processes, and Future Directions," in *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict*, ed. Linda R. Troop, (Oxford: Oxford University Press, 2012), 295.

9 Nadler, Shnabel, "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation," 37-56.

10 Christopher Mitchell, *The Nature of Intractable Conflict: Resolution in the Twenty First Century* (London: Palgrave Macmillan, 2014), 277.

11 Nadler, Shnabel, "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation," 42.

12 Louis Kriesberg, "Coexistence and the Reconciliation of Communal Conflicts," in *The Handbook of Interethnic Coexistence*, ed. Eugene Weiner (New York: Abraham Fund, 2000), 182-188.

çözümü ve uzlaşma yaklaşımı seçmek gerekmektedir. Aksi takdirde dış etkenler ve mevcut güven eksikliği görüşmelerin başlamadan bitmesine ya da hiçbir sonuç vermemesine yol açmaktadır. Üç devletin görüşmelerinde de sonuçsuz biten ya da devam ettirilemeyen çok sayıda görüşme örneği mevcuttur. Araçsal uzlaşma modeli bu komşuluk ilişkisinde uygulama açısından en akılcı ve görece kolay olan uzlaşma türü olarak göze çarpmaktadır. Çatışan grupların tek bir devlet sınırları içerisinde yaşamaya devam etmemesi bu uzlaşma türü için bir avantaj sağlamaktadır. Araçsal uzlaşma modelinin günümüze odaklanması, geçmişle ilgili meseleleri hemen çözmeye kalkmadan iş birliği ve güven oluşturmaya yönelik ikili projeler ve iş imkanları üzerinde durması, en uygulanabilir yaklaşım olarak öne çıkmasını sağlamaktadır.

Ayrıca, uzlaşma yaklaşımları seçilirken, içinde bulunulan olumsuz komşuluk halinin devamından psikolojik ya da materyal çıkarları olan ve dünyanın birçok yerinde olduğu gibi mevcut durumun devamından kar sağlayan grupların olduğu da unutulmamalıdır. Fakat asıl akılda tutulması gereken nokta çok uzun süreli olumsuz ilişkilerin hiçbir halka, ülkeye veya bölgeye uzun vadede yarar getirmedir. Üç devletin komşuluğunda olumlu seyirler elde edilmesi için çok sayıda etken olduğunun farkında olunması ve beraberinde Rusya Federasyonu¹³ gibi bölgedeki etkin güçlerin de desteğinin alınması gerekmektedir. Olumlu yönde komşuluk ilişkisi gerçekleştirmek için dikkat çeken konulardan biri ise Ermeni diasporasıdır. Diasporadaki mağduriyet algısını anlama ve uzlaşma gerekli olduğu kadar diasporanın ilişkilerde barış bozucu rol oynayabildiğini de dikkate alarak hassas ve tutarlı bir politika uygulamak önem arz etmektedir.

Diaspora ve Diasporada Çatışma Kimliği

Barış süreçlerinde sık konuşulan konulardan birisi diasporalar¹⁴ olmaktadır. Çünkü diasporalar barış görüşmelerine olumlu katkı yaparak hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı bir (*catalyst*) etki yaratabildiği gibi tam tersi barış bozucu (*peace spoiler*) rol de üstlenebilmektedirler. Diasporaların barış süreçlerindeki rollerini incelemek bazı vakalarda çok önemli olabilmektedir. Çünkü Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinde olduğu gibi diaspora etkin bir taraf olarak yer alıyorsa Ermeni diasporasını dikkate almadan kalıcı bir barış gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. Burada, her durumun etkin belirleyicisi olarak diasporanın kabul

13 Çalışmanın geri kalanında Rusya olarak bahsedilecektir.

14 Diaspora kelimesi ilk olarak milattan önce 9. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında göç etmeye başlayan İsrailoğulları ve Antik Yunan'dan göç eden topluluklar ile özdeşleşmiştir. Robin Cohen, "Rethinking 'Babylon': Iconoclastic conceptions of the diasporic experience," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 21, no 1 (1995): 5-18.

edilmesi kastedilmemektedir. Kalıcı ve uzun soluklu bölgesel barış için tüm tarafların dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü mevcut koşullarda itiraz edilmese dahi, uzun vadede sorun teşkil edebilmektedir. Nitekim çatışma çözümleri literatürü, tarafların tamamının dikkate alınmadan yapılan girişimlerin sonuçsuz kaldığını anlatan çok sayıda örnek barındırmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde devlet merkezli analiz yöntemlerinde diaspora gibi devlet dışı aktörler karmaşık bir kategori olduğundan dikkate alınmayabilmektedir. Ancak çatışma çalışmaları ve barış çalışmalarında sık bahsedilen konulardan birisi devlet dışı aktörler olmaktadır. Çatışmanın ortaya çıkışında ve sürdürülüşünde veya kalıcı barışın sağlanabilmesinde devlet dışı aktörlerin önemli rolleri olduğu genel kabul görmektedir. Diaspora bu anlamıyla çatışmayı sürdürmede etkili olabilen ya da barış bozucu olabilen üçüncü bir taraf olarak yerini almaktadır.

Diaspora; sebebi, büyüklüğü ve örgütlenme biçimi farklılıklar içeren ve kendi ülkelerinin dışına yayılmış insan topluluklarıdır.¹⁵ Günümüzde diasporanın başka bir ülkeye göç eden ve orada ikamet etmeye devam eden, fakat anavatanlarıyla güçlü duygusal veya maddi bağları olan etnik azınlıklar olduğu kabul edilmektedir.¹⁶ Anavatan sembolik olabileceği gibi bağımsızlığını kazanmayan bir bölge de olabilmektedir. Diaspora üyelerinin bağlantılı olduğu anavatanın vatandaşı olup olmaması da önemli değildir. Çünkü anavatandaki ulusal topluluğun üyeleri ya da potansiyel üyeleri olarak düşünülmektedirler.¹⁷ Çatışma sonucu anavatanlarından ayrılan diasporalarda, çatışmadan doğrudan etkilenen gruplar olabileceği gibi aile bağları nedeniyle dolaylı etkilenen sonraki nesillerden diaspora grupları da olabilmektedir.

Ermeni topluluğun göç tarihinin, ticaret, askeri görevler, savaş ve sürgün gibi sebeplerle dördüncü yüzyıldan itibaren başladığı ve anavatanlarından ayrıldıkları düşünülmektedir.¹⁸ Bu nedenle ilk akla gelen diaspora topluluklarındandır. Farklı sebeplerle göç eden ve kendisini diaspora olarak

15 Khachig Tölölyan, "Armenian Diaspora," in *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World*, ed. Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard (New York: Springer, 2005), 35.

16 Jennifer M. Brinkerhoff, *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement* (New York, Cambridge University Press, 2009), 29.

17 Yossi Shain, *Kinship and Diasporas in International Affairs* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2010), 11; Yossi Shain, *The Frontier of Loyalty: Political Exiles in the Age of the Nation State* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005).

18 Khachig Tölölyan, "Armenian Diaspora," 37; Khachig Tölölyan, "Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment," *Diaspora* 5 (1996): 3-36.

adlandıran otuzdan fazla diaspora olduğu bilinmektedir.¹⁹ Cohen mağdur, işçi, tüccar, emperyal ve kültürel diaspora olmak üzere en az beş diaspora türü olduğunu ve tüm diasporaların ortak özellikler taşıdıklarını belirtmektedir.²⁰ Ermeni diasporası da anavatan olarak adlandırdıkları yerden travmatik biçimde ayrılma ve anavatan hakkında ortak fikirler ve mitler geliştirme konusunda Cohen'in kategorilerinde yer bulmaktadır.

Bir topluluğun diaspora olması için kendi grubu hakkında farkındalığının yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle kimlik meselesi diasporada ön plana çıkmaktadır. Kendi kimliklerini anavatanlarıyla olan bağlarıyla vurgularken yaşamakta olduğu ülkeyi de doğrudan iletişim içine alarak uluslararası bir boyut katılmaktadır.²¹ Diasporada kimlik meselesinin önemli olması bu kimliğin yaşatılma ve yeni nesillere aktarılma isteğini de beraberinde getirmektedir. Nitekim tüm diasporalar kimliğini yeni nesile aktararak hayatta kalmaya çalışan azınlık gruplardır.²² Bir grubun diaspora sayılabilmesi için birden fazla ülkeye dağılmış olmaları ve en az iki nesil geçmiş olması gerekmektedir.²³ Diasporanın bir diğer özelliği de ikamet ettikleri ülkede etkin olmaları²⁴ ve hem anavatanlarında hem yaşadıkları ülkede uluslararası ilişkileri harekete geçirme potansiyeli taşımalarıdır.²⁵ Anavatana dönme isteği de diaspora kimliğinde önemli meselelerden birisidir. Kimi diaspora gruplarında anavatana dönme ısrarı ve ilgisi mevcutken bazı gruplarda bu ilgi sembolik kalmakta ve geri dönme niyeti bulunmamaktadır.²⁶ Anavatana dönme niyetinin olup olmadığını önemsemeyen yazarlar da bulunmaktadır,²⁷ zira bu olasılık üzerinde konuşulması dahi anavatanla olan bağı canlı tutmaktadır.

Ermeni diasporasının hem tüm diaspora niteliklerini taşıyan hem de kimlik meselesinin, anavatanla olan bağlantının ve uluslararası ilişkileri etkilemedeki istek ve aktivizminin en fazla olduğu diaspora gruplarından biri olduğu göze

19 Robin Cohen, "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers," *International Affairs* 72, no 3 (1996): 507-520.

20 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997), 26-29.

21 Steven Vertovec, "Three Meanings of 'Diaspora', Exemplified among South Asian Religions," *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 6, no 3 (1997): 278.

22 Ge' rard Chaliand, Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Penguin, 1997), xvi.

23 Kim D. Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse," *Diaspora* 10, no 2 (2001): 189-218.

24 Jennifer M. Brinkerhoff, *Digital Diasporas*, 30.

25 James Clifford, "Diasporas," *Cultural Anthropology* 9, no 3 (1994): 311.

26 William Safran, "Comparing Diasporas: A Review Essay," *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 8, no 3 (1999): 255-291.

27 Kim D. Butler, "Defining Diaspora," 189-218.

çarpmaktadır. Diasporanın Ermenistan'a dönme eğilimi düşük olmakla beraber, Ermenistan'ın uluslararası ilişkilerinde önemli bir belirleyici haline gelebilmektedir. Ayrıca Ermeni diasporası, Ermeni kimliğinin savunucusu olarak, kimliğe ilişkin tüm meselelerde Ermenistan'ın iç ve dış politikasına müdahil olabilmektedir. Ermeni diasporasının Ermenistan ile ilişkilerinde ve genel olarak uluslararası toplumla olan ilişkisinde ve iletişimde temel vurgu 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması talebi olmaktadır. Buna ek olarak, Ermeni kimliğine vurgu ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan sınırları içerisinde kalması isteği de diasporanın önceliğinde yer almaktadır.

1915 olayları Ermeni topluluk için Vamık Volkan'ın tabiriyle "seçilmiş travma" (*chosen trauma*)²⁸ işlevi görmektedir. Tarihsel olay zaman içerisinde büyük grup için farklı anlamlar içermeye başlayarak işlev değiştirmektedir. Yeni nesillerde bu olayın zihinsel imgesi (*mental image*) geniş grubun tüm üyelerini birbirine bağlayan bir işlev edinmektedir.²⁹ Hatta seçilmiş travma, grup kimliğinin en önemli belirleyicisi/ işaretleyicisi (*identity marker*) olabilmektedir.³⁰ Volkan'a göre toplulukların temel amaçlarından birisi grup kimliğini sürdürmek, korumak ve gerekirse onarmaktır.³¹ Seçilmiş travma bu grup kimliğinin önemli bir bileşeni olmaktadır. Grup kendi kimliğini tehdit altında hissettiğinde bu travmayı aktive edebilmektedir.³² Ermeni diasporası da yaşadığı farklı ülkelerde, farklı sınıfsal kökenler, fikirler, inanışlar içerisinde olsa dahi seçilmiş travmasını ortak kimlik olarak canlı tutmakta ve yeni nesillere aktarmaktadır. Ayrıca bu konu diasporada önem verildiği kadar Ermenistan'da ön planda olmadığına, konuyu önceliğe almak için yüksek çaba harcamaktadırlar.

Tabii diasporadaki bu önceliğin ve kimlik vurgusunun kimi sebepleri mevcuttur. İlk olarak ikamet ettikleri ülkelerde asimile olmamak için kendi geleneklerini ve kültürlerini yaşatacak şekilde bir kimlik vurgusuna ihtiyaç bulunmaktadır. 1915 olayları tüm Ermeniler için ortak bir olaydır ve bu

28 Vamık D. Volkan, "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity," *Group Analysis* 34, no. 1 (2001): 79-97.

29 Vamık D. Volkan, *Psychoanalysis, International Relations, and Diplomacy: A Sourcebook on Large-Group Psychology* (London: Karnac Books, 2014), 24.

30 Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships* (Northvale, New Jersey: Jason Aranson, 1988); Vamık D. Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997); Vamık D. Volkan, *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror* (Charlottesville, Virginia: Pitchstone, 2004); Vamık D. Volkan, *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts* (Charlottesville, Virginia: Pitchstone, 2006); Vamık D. Volkan, *Enemies on the Couch: A Psychopolitical Journey through War and Peace* (Durham, North Carolina: Pitchstone, 2013).

31 Vamık D. Volkan, "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas," 79-97.

32 Vamık D. Volkan, "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas," 79.

olayların soykırım olarak tanınması ortak bir kimlik unsurudur. Burada diasporanın kimlik vurgusunun ikinci sebebi açıklayıcı olmaktadır. Ermeni topluluk Fransa veya Amerika Birleşik Devletleri³³ gibi ülkelere göç etmeden önce ciddi farklılıkları mevcuttur. Otokton halklarda sık görüldüğü üzere, Osmanlı coğrafyasında yaşadıkları süre boyunca dile ilişkin, mezhepsel ve dini inançlarda, sınıfsal anlamda ve siyasi görüşlerde ciddi farklılıklar olmuştur. Ayrıca topluluğun tamamı ve yeni nesiller şiddet olaylarından etkilenmemiştir. Fakat 1915 olayları tüm Ermenilerin ortak ulusal travması olarak asimilasyona karşı kalkan görevi olan, farklılıkları birleştiren ve uzlaştıran bir işlev kazanmıştır. Bu nedenle grup kimliği içerisinde geçmişteki olaylara ilişkin benzeşen yorumları paylaşma ve yaşatma eğilimi oluşmaktadır.³⁴ Hatta Bar-Tal'ın deyimiyle geçmişteki çatışmalara ilişkin görüşler, işlevsel olarak günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden inşa edilebilmektedir.³⁵ Farklılıklarla örülü diasporada 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması isteği, ortak bir kimlik yaratan, farklılıkları eşitleyen ve birleştiren bir unsur olmaktadır.³⁶ Panossian, 1915 olaylarını kimlik algısının merkezine koymadan Ermeni kimliğini ve kolektif bilincini anlamının mümkün olmadığını belirtmektedir.³⁷ Diasporanın bu vurgusu doğrudan Ermenistan'a yansıtılmakta ve Ermenistan'ın dış politikasında da aynı vurgunun yapılmasına ilişkin beklenti oluşturulmaktadır.

Üçüncü olarak, diasporanın tamamı veya yeni nesilleri şiddet olaylarından doğrudan etkilenmemiş olsa da büyük bir bölümü bu şiddeti yaşamış ya da tanık olmuş kişilerin torunları, akrabaları ve yakınlarıdır. Bu durum, olaylardan etkilenme oranının Ermenistan'da yaşayan Ermeni toplumdan daha fazla olduğunu göstermektedir. 1915 olayları, diaspora ailelerinin ortak kültüründe canlı tutulmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır.³⁸ Örneğin ABD'de yaşayan Ermeni diasporasında önceki nesillerde var olan bireysel travmaların sonraki nesillere de aktarıldığına ilişkin çalışmalar mevcuttur.³⁹ Şiddet olaylarının aile

33 Çalışmanın geri kalanında ABD olarak bahsedilecektir.

34 Patrick Devine-Wright, "A Theoretical Overview of Memory and Conflict," in *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, ed. Ed Cairns, Michael D. Roe (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 9-33.

35 Daniel Bar-Tal, "Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence," in *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, ed. Ed Cairns, Michael D. Roe (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 85.

36 Gerard J. Libaridian, "The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries," in *The Image of the Armenian in History and Literature*, ed. Richard G. Hovannisian (Los Angeles: Undena Press, 1981), 155-170.

37 Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006), 236.

38 Ebru Çoban Öztürk, "Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı," *Ermeni Araştırmaları*, no 52 (2015): 141-167.

39 Donald E. Miller, Lorna Touryan Miller, "Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny," *Qualitative Sociology* 14, no. 1 (1991): 13-38.

tarihi olmasıyla ulusal tarih olması arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Aile tarihindeki şiddet olayları varoluşa doğrudan tehdit oluşturduğundan, ulusal tarihte yaşanan şiddet olaylarına oranla bireyleri daha fazla etkileyebilmektedir. Aile tarihinin yeni nesillere aktarılması da ulusal kimlikten daha güçlü bir vurgu olmaktadır.

Son olarak kimlik vurgusunun Ermeni diasporasında bu denli güçlü olmasının bir sebebi de kimliği aktarabilmek için gerekli olan aile bağları, dini kurumlar, gelenekler, kurumsal ve siyasi yapılar gibi destekleyici unsurların mevcut olmasıdır. Azınlık grupların geleneklerini ve kültürlerini yeni nesillere aktarma çabası yaygın görülen bir durumdur, ancak Ermeni diasporasında bu çabayı destekleyecek çok sayıda kültürel ve kurumsal yapı mevcuttur. Kimlik aktarımında en önemli katkı güçlü aile bağlarıyla ve kilisenin aktif rolüyle sağlanmaktadır. Bununla beraber diaspora okulları ve sivil toplum kuruluşlarının da etkin olduğunu söylemek gerekmektedir. Tabii bu koşullar için öncelikle yerleşilen ülkenin siyasi sisteminin bu kurumlara izin veren bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle ABD’de ve Fransa’da yaşayan diasporanın en aktiflerden biri olması tesadüf değildir.

Diasporanın kimlik konusunda bu denli aktif olmasının ve sürekli Ermeni kimliğine vurgu yapmasının sebepleri anlaşılabilir bir durumdur. Fakat 1991 yılında kurulan bir devlet olarak ulusal kimlik vurgusu çok daha fazla olabileceksen, Ermenistan Ermenilerindeki kimlik vurgusu diasporanınkinin yanında sönük kalmaktadır. Çünkü Ermenistan’ın çözüm bekleyen çok daha somut, sosyal, siyasi ve iktisadi sorunları mevcuttur. International Republican Institute tarafından Ermenistan’da yapılan araştırmada bu konuya ilişkin önemli sonuçlar çıkmıştır.

Ermeni kimliğinin merkezinde yer alan bir konu olduğu ön kabulüyle, 1915 olaylarının “soykırım olarak kabulü ve tanınması” meselesi bu araştırmada yer bulmuştur. Ermenistan’ın temel sorunları sorulduğunda katılımcıların sadece %8’i “soykırımın tanınması” konusunu temel bir mesele olarak gördüğünü belirtmiştir. Ermeni ulusal kimliğinin merkezinde yer aldığı düşünülen bu konunun, daha büyük oranda katılımcı tarafından temel sorun olarak cevaplanması beklenirdi. Ancak katılımcılar işsizlik, sosyoekonomik durum ve Dağlık Karabağ konularını ilk üçte sıralamışlardır.⁴⁰ Araştırma sonuçları, diaspora ve Ermenistan halkı arasında kimlik vurgusuna ilişkin farklılıkları gösterir niteliktedir. Ulus aşırı bir Ermeni kimliğinin en önemli önceliğinin

40 International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <https://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%2022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%203,%202007.pdf>, erişim tarihi 24.08.2020.

“soykırımın tanınması” isteği diasporada hakimken, Ermenistan’da yaşayanların bunu önceliğe almamasının diasporanın kıymetini azalttığı düşünülebilmektedir. Hatta Ermenistan’da ya da İsrail’de yaşamayan, vatandaş olmayan ve buralardaki gündelik siyasi ve iktisadi sorunlarla uğraşmayan ancak bu ülkelerde etkin olmak isteyen Ermeni ve Yahudi diasporalarına zaman zaman tepkiler de gözlenmektedir.

Diasporanın çatışma tarafında etkin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim diasporanın ayrılma sebepleri genellikle bir çatışma sonucu olmaktadır. Çatışmada diasporanın ya kayıpları olmuştur ya da kayıp verenlerle ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Bu durumun doğal sonucu olarak çatışma üzerine kurulu bir kimlik, kolektif hafıza, kolektif duygusal yönelim ve seçilmiş travmalar mevcuttur. Çoğunlukla milliyetçi bir tutumla ve anavatanın ayrılmanın suçluluğuyla beraber anavatanla olan bağı sürdürme eğilimi de yüksektir. Ancak bu tutum çoğunlukla barış bozucu roller üstlenmeleriyle sonuçlanmaktadır. Anavatanlarda bu duruma tepki veren çok sayıda grup mevcuttur. Zira anavatanın günümüzde yaşadığı reel sorunlardan uzaktadırlar, çatışmalarda bizzat yer almamakta ya da çocuklarını askere göndermemektedirler. Tam tersine şu anda var olmayan ve anılarda kalan savaşçıları düşünmek ve aslında somut olarak çatışmaya katılmamak, ama kimlik meselelerinde ve milliyetçi tonlarda ısrar etmek anavatan tepki toplayabilmektedir. Farklı ülkelerde yaşayarak düşünce lüksü içerisinde bulunmak ile Ermenistan’da reel olarak çatışmanın, sıkıntıların ve ekonomik zorlukların içerisinde yer almak farklı tutumlarla sonuçlanabilmektedir. Düşünce lüksü diasporaların barış bozucu roller edinmelerine, çatışmaları yükseltmelerine ve uzlaşmadan uzak durmalarına yol açabilmektedir.

Herhangi bir savaş veya çatışma sonrası yaşadıkları yeri terk eden diasporaların bu çatışma üzerinden ve çatışmacı tutumu esas alan bir kimlik taşımaları ve bu tutumu sürdürmeleri sık rastlanırlar bir durumdur. Shain ve Aryasinha, kimlik meselesi, çatışma ve uzlaşma vizyonu, örgütsel ve yönetsel çıkarlar, iktisadi çıkarlar olmak üzere dört etkenin, diasporayı barış ve çatışmada etkin olmaya motive eden unsurlar olduğunu vurgulamaktadır.⁴¹ Devletler arası çatışma hali, ayrılıkçı hareketler, anavatanın varlığına tehdit oluşması, diaspora temsilcilerinin ve liderlerinin anavatanla olan ilgisi ve bağlantıları, geçmişte maruz kalınan şiddet olayları ve bunun çerçevesinde oluşturulan ortak kimlik, yaşanan ülkenin çoğulcu yapısı ve güvenlik tehdidinde artışın diaspora ile anavatan arasındaki bağı pekiştirmesi kimlik meselesindeki en önemli

41 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, “Spoilers or catalysts? The role of diasporas in peace processes,” in *Challenges to Peacebuilding: Managing Spoilers during Conflict Resolution*, ed. Edward Newman and Oliver Richmond (New York: United Nations University Press, 2006), 107-108.

konulardır.⁴² Görüldüğü üzere sıralananların tamamı Ermeni diasporası için geçerli olmaktadır. Bu durum diasporadaki en önemli motivasyon kaynağının kimlik meselesinden geldiğini vurgular niteliktedir.

Diasporanın Çatışma Çözümlerinde ve Dış Politikada Rolü

Diasporanın çatışma ve uzlaşma vizyonunda “kolektif hafıza” devreye girmektedir. Kolektif hafızada yer alan çatışmanın ve travmatik olayın yeni nesillerin hafızasında yaşatılmaya devam edilmesi, diasporayı ve bağlantılı olduğu ulusu mobilize etmek için en gerekli unsur olmaktadır. Bu unsur diasporada daha da önemlidir, zira diasporanın örgütlenebilmesi, yardım toplayabilmesi ve diplomatik olarak aktif kalabilmesi için gerekli olmaktadır. Bu durum barış girişimlerinde ve görüşmelerinde sıkıntılı bir hal almaktadır. Barış girişimleri diasporanın çatışma üzerine kurduğu kimliğe bir tehdit oluşturmaktadır. Geçmişte yaşanan sorunlar ve bu sorunlar adına gösterilen çabanın meşruiyeti tehdit altında kalabilmektedir.⁴³ Diğer taraftan diaspora, etkin bir rol oynayarak ikamet ettikleri ülkeyi anavatanlarının sorunlarına müdahil edebilmektedir. Örneğin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlarda ABD ve Fransa'nın müdahil olma isteği Ermeni diasporasının etkisiyle gerçekleşebilmektedir.

Ermeni kimliğinin en etkin savunucularından olan diaspora dış politika konusunda etkin rol oynayabilmektedir. Zira Ermenistan ile iktisadi ve siyasi bağlantıları olduğu kadar Ermeni kimliğinin savunuculuğu bir nevi dokunulmazlık ve hareket alanı sağlamaktadır. Genel olarak diasporalar anavatanların çatışma ve kriz dönemlerinde etkin roller oynayabilmektedir. Bu rol, çatışmanın ve krizin çözümüne yönelik olabileceği gibi tam tersine barışı ve yeni dış politika yönelimlerini engelleyen nitelikte de olabilmektedir.⁴⁴ Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri söz konusu olduğunda Ermeni diasporası dördüncü taraf olarak yerini alabilmekte, barışa ilişkin girişimlerde ve sivil toplum girişimlerinde barış bozucu rolünü oynayabilmektedir.

Barış/oyun bozucu roller, barış süreçlerinde sık sık gündeme gelen ve en fazla uğraşılan konulardan birisidir. Barış bozucuları “görüşmeler sonucunda gerçekleşebilecek olan barış koşullarının, kendi iktidarlarını, dünya görüşlerini ve çıkarlarını tehdit ettiğini düşünen ve gerekirse barışı amaçlayan çabaların

42 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, “Spoilers or catalysts?,” 107-108.

43 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, “Spoilers or catalysts?,”112.

44 Hazel Smith, “Diasporas in International Conflict,” in *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?* ed. Hazel Smith, Paul Stares (Hong Kong: United Nations University Press, 2007), 10.

altını kazanmak üzere şiddete başvuran liderler ve taraflar” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Stedman amaçlarına ulaşmak için sergiledikleri kararlılık ve adanmışlıklarına göre topyekûn, sınırlı ve hırslı (*total, limited and greedy*) olmak üzere, barış bozucuları üç grupta açıklamaktadır.⁴⁶ İlk grup ya hep ya hiç fikrine sahip olan ve amaçları değişmez olanlardır. İkinci grupta görüşme ihtimali mevcut olan ve özel amaçlara sahip barış bozucular yer almaktadır. Üçüncü grupta ise maliyetleri ve riskleri hesaplayarak maksimum kazancı sağlamaya çalışanlar bulunmaktadır.

Darby ise anlaşmaya yakın olanlar, barış sürecini şiddete başvurarak bozmaya çalışanlar, şiddete başvuran ancak belli koşullarda anlaşma yapılabilecek olanlar, siyasi değil kişisel amaçlarla şiddete başvuranlar (*dealers, zealots, opportunists, mavericks*) olmak üzere dört farklı barış bozucu olduğundan bahsetmektedir.⁴⁷ Darby'nin özellikle üzerinde durduğu grup şiddete başvuran eski militanlardır ve bu grubun görüşmelere katılarak veya katılmadan barış sürecini bozucu etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Zahar ise kendi açıklamasını yaparken daha çok ilişkiler üzerinde durmaktadır. Bireylerin ya da grupların niyeti, kapasitesi ve fırsatları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.⁴⁸

Barış bozucular literatürde farklı şekillerde gruplandırılmaktadır. Çatışmanın çözülmesine topyekûn karşı çıkan; yüzeysel barış anlaşmaları yaparak asıl meseleleri çözmekten kaçınan ve bu şekilde kalıcı barışı engelleyen; belli içerikteki barış anlaşmasına ya da barış sürecindeki usule itiraz eden barış bozucular şeklinde ayırım yapan yazarlar bulunmaktadır.⁴⁹ Üçüncü kategori Ermeni diasporasına işaret etmektedir. Diasporaların ulus aşırı rolleri ve anavatanları ile ikamet ettikleri ülkelerdeki olası etkileri barış söz konusu olduğunda azımsanmayacak bir niteliktedir. Özellikle Ermeni diasporası gibi ulusal kimliğin temsilciliğini uluslararası alanda üstlenen etkin bir diaspora bölgesel ve kalıcı barış için dikkate alınması gereken bir taraf olarak yer bulmaktadır. Tüm çatışma örneklerinde kalıcı barış sağlanabilmesi için barış üzerinde olumlu veya olumsuz etkisi bulunabilen tüm grupların dikkate alınması ve görüşmelerde ve anlaşmalarda ona yönelik bir tutum belirlenmesi gerekmektedir.

45 Stephen John Stedman, “Spoiler problems in peace processes,” *International Security* 22, no 2 (1997): 5; Stephen John Stedman, “Negotiation and Mediation in Internal Conflicts,” in *The International Dimensions of Internal Conflict*, ed. Michael E. Brown (Massachusetts: MIT Press, 1996), 369- 371.

46 Stephen John Stedman, “Spoiler problems in peace processes,” 9-11.

47 John Darby, “Violence by Militants,” in *The Effects of Violence on Peace Processes*, ed. John Darby (Washington, DC: United States Institute of Peace, 2001), 47.

48 Marie-Joëlle Zahar, “Reframing the spoiler debate in peace processes,” in *Contemporary Peacemaking: Conflict, Violence and Peace Processes*, ed. John Darby, Roger Mac Ginty (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 114-124.

49 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, “Spoilers or catalysts?,” 110.

Diasporayı, çatışma dönemlerine ve barış süreçlerine müdahil olmaya ve başka bir devletin dış politikasını etkileme çabalarına yönelten çeşitli etkenler ve motivasyon kaynakları bulunmaktadır. Bazı diasporaların ikamet ettikleri ülkenin anavatanla ilgili olabilecek tüm dış politika seçimlerinde etkin olma niyeti açıkça göze çarpmaktadır. Tabii burada iki yönlü bir durum söz konusudur. Diasporanın yaşadığı yer çoğulcu, farklı sivil toplum kuruluşlarının, lobi faaliyetlerinin ve farklı etnik kimliklerin yaşamasına ve etkin olmasına imkân veren bir devletse diasporanın etkin olma şansı artmaktadır. Diğer taraftan anavatanın diasporayı benimsemesi ve ülke vatandaşı olmasalar da ulusun parçası olarak algılamaları gerekmektedir. Anavatandaki kabul niyetinin ve yaşanan ülkedeki aktivizm imkânının birleşimine ek olarak diasporanın etkin olma çabasında önemli bir etken daha bulunmaktadır. Wiebe, anavatanın mevcut durumunun da önem arz ettiğini belirtmektedir.⁵⁰ Anavatan, başarıları olan, sağlam yapıda bir devletse, diğer ülkelerde yaşayanlar, etnik kimliklerini milliyetçi diaspora eylemlerinde sergileyememektedirler. ABD'deki İsveçliler tam olarak bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.⁵¹ Fakat anavatan zayıf ve yeni bir devletse, geçmişte başka bir devletin yönetimi altında bulduysa ve bu sürede milliyetçi kimliğin temsilciliğini diaspora yaptıysa diasporanın aktif roller üstlenmesi olasılığı artmaktadır.⁵² Bu durum da Ermeni diasporasını açıklar niteliktedir.

Çatışmanın sonlanması veya barış görüşmeleri yapılması, diasporanın çatışma üzerine kurduğu kimliğini tehdit edebildiği gibi diaspora örgütlenmelerini ve aldıkları maddi desteği zayıflatma olasılığı mevcuttur. Ermeni diasporasında daha da önemli olan, diasporanın Ermenistan iç politikasında ve yönetiminde kurabildiği etkinliğin sorgulanmasıdır. Diasporanın kapasitesi doğal olarak iktisadi gücüyle bağlantılıdır. Uluslararası ticaretin arttığı, finans sektörünün tüm dünyada aktif olduğu bir dönemde yatırımlar yapabilen bir diaspora anavatanlarında çok etkin olabilmektedir. Anavatana ticari ve finansal yatırımlar konusunda Yahudi ve İrlandalı diasporalar çok etkinken Ermeni diasporası bu konuda geri planda kalmaktadır. Ancak etkinliğini ticari bağlantılar, bağış, finans, medya ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sağlamaktadır. Ermenistan ile en önemli bağ ise kimlik vurgusu üzerinden konumlandırılmaktadır.

50 Robert H. Wiebe, *Who We Are: A History of Popular Nationalism* (Princeton: Princeton University Press, 2002), 82.

51 Robert H. Wiebe, *Who We Are*, 82.

52 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, "Spoilers or catalysts?," 110.

Komşuluk İlişkilerinde Diaspora Etkeni

Yatay sosyal ilişkilerde karşılıklı güven kurmak daha kolay olmaktadır. Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve diaspora söz konusu olduğunda ise iktisadi, siyasi ve sosyal olarak asimetrik ve dikey ilişkiler dizini mevcuttur. Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve askeri üstünlüğü görülmektedir. Ancak Azerbaycan ve Ermenistan'ın Rusya ile bağları, Ermenistan'ın Rusya'dan açık destek aldığı dönemler ve Azerbaycan'ın doğal kaynakları düşünüldüğünde karmaşık hale gelen bir ilişki sarmalı mevcuttur. Dahası diasporanın Anglosakson literatürdeki ve Batı dünyasındaki aktif rolü, aldığı sosyal, kültürel ve siyasi destekle Ermenistan'ın iç ve dış politikasında etkinliğini sürdürmesi, ilişkilere devlet dışı aktör olarak dahil olmalarını sağlamaktadır.

Bölge uzlaşma girişimlerinden uzak bir görüntü çizse de somut diplomatik, siyasi ve iktisadi adımlarla Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri olumlu yönde seyredebilecektir. Fakat diplomatik girişimlerin sonuç vermesi, hakiki bir uzlaşma ve barış ortamının sağlanması için diaspora dahil çoklu etkenleri dikkate almak önem taşımaktadır. Çünkü, sınırların belirlenmesi gibi temel konularda sorun yaşanan, 2020 yılındaki Dağlık Karabağ Savaşı'nda olduğu üzere çatışmanın her an aktif hale gelebildiği, sorunların henüz çözülemediği, barış yerine çatışmanın yönetilmesi önceliği bulunan Realist politikaların hâkim olduğu bir bölge karakteristiği göze çarpmaktadır. Bölge politikalarındaki Realist vurgu karşılıklı güven meselesini çok kırılğan bir hale büründürmektedir. İlişkilerde herhangi bir olumlu beklenti olmaması, tarafların güveni inşa edememesinden ya da ikili anlaşma, görüşme ve ilişkileri yürütememesinden ziyade, bölgenin Realist paradigmalara şekillenmesinden de kaynaklanmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ilişkilerinde yapısal etkenler uzlaşmaya imkân vermeyebilmektedir. Yapısal etkenler barış görüşmelerine uygun olmadığı çatışma çözümü ve uzlaşma sağlanabilecek yeterli olgunluk düzeyine de ulaşmadığı kabul edilmektedir. Kurumsal girişimlerin kısa sürmesi ve çok hızlı sona ermesi, siyasette elit ve halk düzleminde çatışma çözümü için gerekli olgunluk düzeyinin oluşmadığına işaret etmektedir. Bu şekilde, siyasi alanın ve kimliklerin dönüşümü, karşılıklı güven, affetme, uzlaşma gibi çatışma çözümü süreçlerinden bahsetmek hiçbir zaman mümkün olmamaktadır. İktisadi bir bütünleşme de yaşanmadığında güven yerine güvensizlik artmakta, yaşanan aktif çatışmalar ve diasporanın Ermenistan içindeki aktif rolüyle çatışma giderek derinleşebilmektedir.

Diasporanın bölgesel politikadaki rolü Ermenistan'ın iç siyasetiyle ve diasporaya ne ölçüde müdahil olma rolü verildiğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Ermenistan ile Ermeni diasporası arasındaki ilişkiler dört döneme ayrılabilir. 1988-1991 tarihlerinde gönülsüz bir buluşma, 1991-1992 arasında en iyi dönem, 1992-1998 arası Ter-Petrosyan'ın cumhurbaşkanlığı sırasında çatışmalı dönem ve 1998 sonrası Koçaryan'ın yönetime gelmesiyle yeniden uzlaşma dönemidir.⁵³ Ter Petrosyan dönemi diğer dönemlere oranla farklılıklar barındırmaktadır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan ile diaspora arasında üç temel konu üzerinde gerilim olmuştur. 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, Dağlık Karabağ bölgesinin korunması ve Türkiye Ermenistan ilişkilerinin seyri konularında diaspora aktif rol almak istemiştir. Ancak Ter Petrosyan bu taleplere sıcak bakmamış ve kontrolü elinde tutmak istemiştir. Taleplerin tersine, Ermenistan'da bir parti olarak faaliyet göstermeye başlayan diaspora bağlantılı Taşnak Partisi mensubu çok sayıda kişiyi tutuklatmıştır.⁵⁴

Diaspora ile Ter-Petrosyan arasındaki gerilimin sebebi, Ter Petrosyan'ın diasporadan farklı bir dış politika tercih etmesidir. Ter Petrosyan soykırım vurgusunu azaltarak Türkiye ile dış politika girişimlerini gerçekleştirmiş, uzun görüşmelerin ardından 1994'te Dağlık Karabağ'da ateşkes sağlamış, Dağlık Karabağ ile ilgili milliyetçi çağrılara da ilgi göstermemiştir. Ter-Petrosyan'ın pragmatik sayılabilecek bu politikalarının ardında hem Ermenistan'ın kendi gücüyle orantılı adımlar atmasını öngören bir yaklaşım mevcuttur hem de Rusya'dan gerçek anlamda bağımsızlığı alma niyeti görülmektedir.⁵⁵ Çünkü Rusya'nın yıllardır Ermenistan'ın güvenliğini sağladığı iddiası Ter-Petrosyan yönetimince şüpheyle karşılanmıştır.

Ter-Petrosyan yönetiminin Dağlık Karabağ'da milliyetçi çağrılara önem vermemesi ve soykırım vurgusunun geri plana atılması diasporanın direnciyle karşılaşmıştır. Ermenistan'da yazılı basının ve farklı kurumların diaspora tarafından maddi olarak desteklendiği ve hükümet aleyhine propaganda yaptıkları bilinmektedir.⁵⁶ Diasporanın Ermeni ulusal kimliğinin vurgusundaki değişime izin vermediği açıktır. Ayrıca ulusal kimlik vurgusu, soykırım algısı ve var oluşsal endişeler Dağlık Karabağ çatışmasına yansıtılmıştır. Dağlık Karabağ'da yaşananların 1915 olaylarıyla bir bağlantısı olmamasına

53 Razmik Panossian, "Homeland-Diaspora Relations and Identity Differences," in *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity*, ed. Edmund Herzig, Marina Kurkchian (New York: Routledge, 2005), 229-234.

54 Yossi Shain, Aharon Barth, "Diasporas and International Relations Theory," *International Organization* 57, no. 3 (2003): 470.

55 Stephan H. Astourian, *From Ter-Petrosian to Kocharin: Leadership Change in Armenia*, University of California, Berkeley Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series (Berkeley: University of California Press, 2000), 18-19.

56 Yossi Shain, Ravinatha P. Aryasinha, "Spoilers or catalysts?," 116.

rağmen, Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesi Ermeni karşıtı bir etnik bağ olarak algılanmıştır. Diasporada, Azerbaycan'ın Türkiye'yle beraber tüm Ermenileri yok etmek ya da aciz bırakmak istediklerine ve Azerbaycan'la yaşanan çatışmanın 1915'in devamı olduğuna ilişkin bir algı gözlenmiştir.⁵⁷

Bu gelişmelerin ardından Türkiye ile potansiyel ilişkilerde hızla geri adım atılmış ve diasporanın aktif rolüyle Ter-Petrosyan 1998'de istifaya zorlanmıştır.⁵⁸ İlk dönemlerde ciddi destek alan bir lider kimlik tercihlerinin sınırlarını zorlamış ancak yeni bir politika oluşturmasına imkân olmamıştır. Ermenistan'ın enflasyon, işsizlik, yoksulluk gibi ağır iktisadi zorluklarının da bu durumda etkisi olduğunu eklemek gerekmektedir. Yeni lider Koçaryan geleneksel milliyetçiliğe dönerek soykırım vurgusunu tekrar kullanmaya başlamıştır. Türkiye ile ilişkiler tekrar başladığı yere dönmüş ve diasporanın geleneksel konuları olan soykırım ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'da kalması ve Türkiye ile ilişkilerdeki ön koşullu ve olumsuz vurgu yeniden ön planda yer almaya başlamıştır. Libaridian'a göre 1915 olaylarını Türkiye soykırım olarak adlandırmadıkça diaspora için ebedi düşman olarak kalmaya devam edecektir.⁵⁹ Diasporanın bu ön koşullu tutumu Ermenistan'ın dış politikasında baskı unsuru oluşturmayı sürdürmüştür.

Bir diğer ikili ilişkiler denemesi 2009 yılında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan arasında gerçekleşmiş ve bu diyalog diasporada yine tepki çekmiştir ve ikili görüşmeler hızla sonlanmıştır.⁶⁰ Bu durum Ermenistan iç politikası izin verdiğinde, diasporanın Ermenistan'ın dış politikasında ne kadar etkili olabildiğini gösterir niteliktedir.

Diasporanın rolünü Ermenistan açısından daha fazla artıran ve bölgesel ilişkileri ciddi anlamda şekillendiren durum ise Dağlık Karabağ'daki çatışmalar olmuştur. Dağlık Karabağ üzerinde sürdürülen çatışma eskilere uzanmaktadır. 1917'de Bolşeviklerin Rus Çarlığını sonlandırmasıyla Kafkaslarda bağımsızlık ve devlet kurma telaşı hâkim olmuştur. Kısa süreli bağımsız olan Azerbaycan ve Ermenistan bu süreçte de Dağlık Karabağ için savaşmışlardır ancak Sovyetler Birliği'nin varlığı ile çatışma 1921'den 1990'lara kadar rafa kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeniden bağımsız olan

57 Vicken Cheterian, "The Uses and Abuses of History: Genocide and the Making of the Karabakh Conflict," *Europe-Asia Studies* 70, no 6 (2018): 884-903.

58 Ronald Grigor Suny, "Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia," *International Security* 24, no 3 (1999-2000): 156-159.

59 Gerard J. Libaridian, "The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire," 1981: 155-170.

60 Mithat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş," *Uluslararası İlişkiler* 7, no. 25 (2010): 93-126.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında bu bölge üzerinde anlaşmazlık çıkması şaşırtıcı değildir. Uluslararası toplum tarafından Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilen Dağlık Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında birinci Dağlık Karabağ Savaşı diye de adlandırılan aktif çatışma 1991-1994 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1994'te Minsk Süreci ile ateşkes gerçekleşmiş ancak herhangi bir çözüm sağlamamıştır.

1994 sonrasında Dağlık Karabağ uluslararası hukuk açısından Azerbaycan'a ait olarak kabul edilmiş, Ermenistan'ın bölgeyi işgalini sonlandırması gerektiği dillendirilmiş ve ilan edilen bağımsız devlet uluslararası toplum tarafından tanınmamıştır. 1994 yılından 2020'deki son çatışmaya kadar geçen süre barışçıl olmaktan çok uzaktır. İşgal hali sonlandırılmadığı gibi mevcut ilişkilerde en ufak bir gelişme olmamıştır. Sadece aktif çatışma ve savaş halinin dondurulduğu bu yıllar arasında, sık sık ateşkesin ihlal edildiği, sınır çatışmalarının gerçekleştiği, asker ve sivil kayıpların olduğu gözlenmiştir.

2020 yılı Eylül ve Kasım ayları arasında altı hafta süren Dağlık Karabağ Savaşı'nda ise Ermenistan başbakanı Paşinyan'ın kullandığı kışkırtıcı dilin etkisi olduğu genel kabul gören bir durumdur.⁶¹ 1994'teki ateşkestten bu tarihe kadar gerginlikler mevcuttur ve bu durumu yükseltmek zor olmamıştır. Ermenistan'daki yoksulluk, işsizlik, yolsuzluklar gibi çok sayıda sıkıntı nedeniyle diaspora desteğini de almayı hedefleyen ve devlet içinde Ermeni milliyetçi kimliğini alevlendirecek siyasi bir strateji seçen hükümet, bölgesel politikanın ve Rusya'nın yürüttüğü politikaların dinamiklerini yeterince hesaplayamamıştır. Her ne kadar Rusya'nın tarihsel müttefik ve Ermenistan savunması için vazgeçilmez unsur olduğu kabulü olsa da Rusya Azerbaycan'ı kaybetme niyetinde olmamıştır. Savaşın sonucunda Dağlık Karabağ, Ermenistan, Azerbaycan ve Rus birliklerinin konuşlandığı bölge olmak üzere üçe bölünmüş durumdadır. Azerbaycan için önemi olan çok sayıda şehir ve köy Türkiye'nin askeri teçhizat desteğiyle geri alınmıştır.⁶² Bu durum Azerbaycan'da zafer coşkusuyla karşılanırken Ermenistan ve diaspora için ciddi bir travma yaratmıştır.

Nitekim savaş, sıkıntılı bir siyasi sistemi olan Ermenistan'da sorunları artırmıştır. Ülke içinde gerilim devam etmiş, Azerbaycan'a yenilginin ardından Paşinyan karşıtları gösteriler düzenlemiş, Şubat 2021'de ise silahlı kuvvetler Paşinyan'ı istifaya çağırmıştır.⁶³ Darbe girişimi olarak da nitelendirilebilecek bu olayın ardından önce hükümet istifa etmiş, ardından erken seçimler

61 <https://www.bbc.com/news/world-europe-54324772>, erişim tarihi 21.11.2022.

62 <https://www.bbc.com/news/world-europe-56194421>, erişim tarihi 21.11.2022.

63 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56194582>, erişim tarihi 21.11.2022.

gerçekleşmiştir.⁶⁴ Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık yarısının oy kullandığı Haziran 2021 seçimlerinde Paşinyan tekrar seçimleri kazanmıştır.⁶⁵ Seçimlerden sonra Ermenistan ve Türkiye arasında olumlu mesajlar gönderilen bir hava eserken, kara ve tren yollarının açılmasının istişare edilmesinden de bahsedilmeye başlanmıştır.⁶⁶ Türkiye'nin inisiyatifle diplomatik ve iktisadi ilişkiler geliştirmek üzere adımlar atılmıştır. Fakat Türkiye Ermenistan ilişkilerine Azerbaycan doğrudan bağlantılıdır ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında kalıcı bir barış antlaşması imzalanmaması ilişkilerin olumlu yönde gitmesini engelleyecektir. Çünkü Türkiye, Ermenistan ile normalleşme girişimlerini Azerbaycan ile paralel sürdürmeye gayret etmektedir.

2020 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasının kalıcı bir barış antlaşmasına dönüştürülmemesi iki ülke arasında hala aktif hale gelecek çatışmalara işaret etmektedir. Nitekim 13 Eylül 2022'deki sınır çatışmalarıyla ateşkes bozulmuştur⁶⁷ ve taraflar çok sayıda kayıp vermişlerdir.⁶⁸ Her iki devlet de çatışmadan birbirini sorumlu tutmaktadır. Ateşkesin bu denli hızlı bozulması kalıcı barış antlaşmaları imzalamanın gerekliliğine işaret ettiği kadar antlaşma imzalamanın zor ve barışın çok kırılgan olduğunu da göstermektedir.

Ateşkesin bozulmasının ardından Rusya ve ABD tarafları itidalli olmaya çağırması, 6-7 Ekim 2022'de ilki düzenlenen Avrupa Siyasi Topluluğu zirvesinde ise Nikol Paşinyan, İlham Aliyev, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ve Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel bir araya gelmiştir.⁶⁹ ABD ve Avrupa Birliği Kafkasya'daki barışın Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltabileceği beklentisiyle bölgedeki barışı desteklemekte, Rusya eski dönemlerdeki Ermenistan'a olan aktif desteği yerine tarafların antlaşması üzerine bir duruş sergilemekte, Türkiye ve Azerbaycan barış görüşmelerinden yana tutum takınmakta ancak barış görüşmeleri, kalıcı antlaşmalar ve nihayetinde bölgedeki barışın inşası hızlanmamaktadır. Bunun en temel sebebi Paşinyan için barış antlaşmalarının Azerbaycan'a ve Türkiye'ye oranla daha zor imzalanacağı gerçeğidir. Azerbaycan ve Türkiye iç siyasetinde Ermenistan ile barış görüşmeleri olumlu karşılanmaktadır. Ancak Ermenistan'da durum farklıdır ve Paşinyan'ın toplumu, muhalefeti, silahlı kuvvetleri ve dahası

64 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56877649>, erişim tarihi 21.11.2022.

65 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57549154>, erişim tarihi 21.11.2022.

66 <https://tr.euronews.com/2021/09/08/pasinyan-iliskileri-normallestirmek-icin-turkiye-ile-gorusmeye-haz-r-z>, erişim tarihi 21.11.2022.

67 <https://www.bbc.com/news/world-europe-62888891>, erişim tarihi 25.11.2022.

68 <https://www.bbc.com/news/world-europe-62888891>, erişim tarihi 25.11.2022;
<https://www.bbc.com/news/world-europe-62828239>, erişim tarihi 25.11.2022.

69 <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyxxyrgvzerqo>, erişim tarihi 25.11.2022.

diasporayı ikna edecek bir anlaşma yapmak zorunda olması durumu güçleştirmektedir.

Avrupa Siyasi Topluluğu zirvesi yapılırken Erdoğan ve Paşinyan'ın 2009 yılından sonra ilk kez devlet başkanları düzeyinde bir araya gelmeleri barış beklentilerini artırmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sınırların net biçimde çizilmesi, Dağlık Karabağ'daki Ermeni halkın statüsü, Azerbaycan ve Nahçıvan'ı birbirine bağlayacak ve Ermenistan topraklarından geçecek olan bir koridorun oluşturulması ve sürdürülmesi şeklinde özetlenebilecek temel sorunlar çözülmeyi beklemektedir. Buna ek olarak, Ermenistan tarafından bakıldığında, Karabağ'da ilan edilen ancak hiçbir devlet tarafından tanınmayan Karabağ Özerk Cumhuriyeti'nin statüsünün görüşülmesi isteği ile Azerbaycan'a gereğinden fazla taviz verildiği ve daha fazla taviz verilemeyeceği konusunda ısrar edilen bir tutum da söz konusudur.⁷⁰

2022 ve 2023 yıllarında taraflar arasında ateşkesin bozulduğu, karşılıklı kayıpların verildiği ve her iki tarafın da birbirini suçladığı göze çarpmıştır.⁷¹ Ancak olumlu girişimler ve beklentiler de eş zamanlı devam etmekte ve tutukluların değişiminden başlamak üzere ilişkileri normalleştirme üzerine açıklamalar yapılmaktadır.⁷² Tüm olumlu girişimlerin ve beklentilerin, hızla rafa kaldırılmış eski örneklerle benzememesi için taraflardan daha fazla adım gerektiği ve çok sayıda devlet dışı etkeni dikkate alınması zorunlu olduğu görülmektedir. Çünkü hem Azerbaycan'la sıcak sınır çatışmaları hem Ermenistan iç ve dış politikasında etkili olabilen ve Ermenistan'dan farklı öncelikleri olan bir diaspora etkeniyle uzun vadeli ve kalıcı bir uzlaşma gerçekleştirmek kolay değildir ve yüksek çaba harcamayı gerekli kılmaktadır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki son durum bölgedeki komşuluk ilişkilerinde Azerbaycan'ın lehine olan, Türkiye'nin daha aktif olduğu, Rusya'nın da çatışma istemeyen aktif katılımıyla yeni bir sürece işaret etmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin önemli parçası Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunla bağlantılıdır. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği açık destek ile Azerbaycan halkının Türkiye'yle olan etnik bağlantısı Ermenistan ve Ermeni diasporası için total ve homojen bir karşıtlık algısı yaratmaktadır. Değişmeyen durum, bölgede çatışmanın varlığı ve ilişkilerin birçok alanda dondurulmuş niteliğidir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında tekrar aktif hale gelebilecek bir çatışma, çatışmaya ve tarihsel sıkıntılara doğrudan bağlantılı bir Türkiye Ermenistan ilişkisi ve Rusya'nın

70 <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd12qy9qjk4o>, erişim tarihi 25.11.2022.

71 <https://www.bbc.com/news/world-europe-62828239>, erişim tarihi 29.01.2024.

72 <https://www.bbc.com/news/world-europe-67655940>, erişim tarihi 29.01.2024.

bölgede aktif varlığı söz konusudur. Bir diğer değişmeyen nokta, üç komşu devlet arasında barış koşullarının çatışma çözümü ve uzlaşma literatüründeki barış kavramsallaştırmalarına uzak oluşudur. Bölge uzun vadeli barıştan ve uzlaşma teorilerinden uzak bir Realist politikalar zinciri içinde yer almaktadır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes gerçekleşse de literatürdeki anlamıyla barış inşası yapılamamıştır. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde ise olumlu adımlar atılmaya çalışılmakta, ancak diasporayı da içeren uzun vadeli bir uzlaşma henüz gerçekleşmemektedir.

Sonuç

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan komşuluğunda uzun vadeli ve kalıcı barışın inşa edilmesi temennisi yüksek olsa da kolay görünmemektedir. Bölgedeki Realist siyasetin çatışmacı niteliği yüksektir. Ayrıca mevcut Realist siyasette pragmatik birliktelikler öngörülse ya da çatışma çözümleri önerilse dahi her ikisini de etkileme ve engelleme potansiyeli olan bir diaspora mevcuttur. Ermeni diasporasının 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, Dağlık Karabağ'ın muhafaza edilmesi ve Ermeni kimliği gibi konularda güçlü fikirleri ve ortak tutumları mevcuttur. Daha da önemlisi, bu tutumun ve fikirlerin Ermenistan'ın öncelikleriyle uyuşmadığı dönemler olabilmektedir. Bu dönemlerde diaspora kendi önceliklerinde ısrarcı davranmakta, üç devletin ilişkilerinde çatışmacı bir kimlikle yer almakta, Ermenistan'daki iç ve dış siyasete müdahil olmakta ve uzlaşma girişimlerinde barış bozucu rolü oynayabilmektedir. Çatışmacı kimliğin anlaşılır ve açıklanır sebepleri olsa da bu tutum uzun vadede barışa katkı sağlamamaktadır. Komşuluk ilişkilerinin düzelmesinde diplomatik, siyasi ve iktisadi girişimler büyük önem arz etmektedir. Ancak bölgede kalıcı barışın hâkim olması, mevcut girişimlerin sonuca ulaşması ve uzun vadeli iyi ilişkiler kurulması için diasporanın da dikkate alındığı politikalar oluşturulması gerekmektedir.

Bölgede siyasal alanın üstünlüğü ve belirleyiciliği mevcuttur. Devletlerin somut çıkarları ve stratejik planları önceliklidir. Materyal çıkarlara ek olarak soyut alanda da ulusal birlik algısı, tehdit algısı gibi soyut meseleler yine siyasi alanın önceliği içerisindedir. Çatışma çözümlerindeki tanıma, güvenme, affetme gibi soyut yaklaşımların, bölgedeki sert, somut çıkarlar ve stratejik hesaplarla örülmesi bir siyasette yer bulması zor olabilmektedir. Rusya'nın bölgedeki etkinliği ve diaspora gibi devlet dışı bir aktörün varlığı mevcut politikaları daha karmaşık hale getirmektedir. Bu durumda uzlaşma ve barış inşası yerine, Dağlık Karabağ ateşkesinde veya Türkiye Ermenistan ilişkilerinde olduğu gibi çözümlerin ötelendiği bir siyaset ortaya çıkmaktadır. Bölge siyasetinin belirtilen niteliklerinden dolayı, çatışma çalışmalarında

önerilen barış inşası yöntemlerinin uygulanması zor olsa da karşılıklı barışçı ilişkilerin geliştirilmesinin tüm taraflara katkısı olacağı ve daha fazla çaba gerektiği açıktır.

Çatışma çalışmalarında hâkim olan Liberal barış önerilerinin ve uzlaşma literatüründeki yaklaşımların Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye komşuluğunda uygulaması güç görünmektedir. Ancak siyasi, sosyal, iktisadi çözüm önerilerinde öncelik iktisadi iş birliğine verilerek serbest ticaret veya ticari projelerden sağlanacak çıkarlarla karşılıklı iletişimin gelişmesinin ve güven kurulmasının daha kolay olacağı görülmektedir. Devamında da siyasi ve stratejik alanların dönüşümü ve karşılıklı olarak dışlayıcı kimlikler üzerinde çalışmak gerekmektedir. Kimlik meseleleriyle uğraşarak, ulusal kimlik, düşman algısı, siyasi tolerans konularındaki tutumsal değişimlerle çözüm sürecinin kalıcı uzlaşmaya dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu süreçte iktisadi iş birliği ve ikili ilişkilere antlaşmalar, çeşitli siyasi ve toplumsal kurum ve kuruluşların görüşmelerinin eşlik etmesi, toplumlar arası iletişimin geliştirilmesi ve tüm bunlara eğitim politikalarının eklenmesi gerekmektedir. Çatışma çözümleri ve uzlaşma literatüründe adı geçen araçsal uzlaşma yaklaşımı iktisadi ve toplumsal ilişkilere, iş birliğine ve güncel olana odaklanmasıyla ön plana çıktığı için üç devlet ilişkilerinde görece uygulanabilir bir uzlaşma yaklaşımıdır.

Gerçek anlamda ve uzun vadeli bir barış inşası için bu çözüm önerilerinin yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Zira çatışmayı yönetmek ya da yatıştırmak uzun vadeli ve hakiki bir barış sağlamayacağı gibi her zaman çatışmaların tekrar edebileceğine de işaret etmektedir. Üç devletin ve diasporanın asimetrik ilişkileri düzleminde olumlu gelişmeler yaratabilmek ciddi çaba gerektirmektedir. Tüm zorluk ve olumsuzluklara rağmen, çatışmayı yönetmek ya da çatışmayı yatıştırmak değil, tam anlamıyla çatışma çözümü ve uzlaşma gerçekleştirilmenin hem sayılan üç devlet hem bölge için uzun vadede çok daha anlamlı ve kazançlı olacağını da akılda tutarak uzlaşmadan yana politikalar tercih etmek önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Astourian, Stephan H. *From Ter-Petrosian to Kocharin: Leadership Change in Armenia*, University of California, Berkeley Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Bar-Tal, Daniel. "Collective Memory of Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence." In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, edited by Ed Cairns, Michael D. Roe, 77-93. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Brinkerhoff, Jennifer M. *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Burton, John W. *Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations*. London: Macmillan, 1969.
- Butler, Kim D. "Defining Diaspora, Refining a Discourse." *Diaspora* 10, no 2 (2001): 189-218.
- Chaliand, Ge' rard, Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas*. New York: Penguin, 1997.
- Cheterian, Vicken. "The Uses and Abuses of History: Genocide and the Making of the Karabakh Conflict." *Europe-Asia Studies* 70, no 6 (2018): 884-903.
- Clifford, James. "Diasporas." *Cultural Anthropology* 9, no 3 (1994): 302-338.
- Cohen, Robin. "Rethinking 'Babylon': Iconoclastic conceptions of the diasporic experience." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 21, no 1 (1995): 5-18.
- Cohen, Robin. "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers." *International Affairs* 72, no 3 (1996): 507-520.
- Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. Seattle: University of Washington Press, 1997.
- Çelikpala, Mithat. "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş." *Uluslararası İlişkiler* 7, no. 25 (2010): 93-126.

- Çoban Öztürk, Ebru. "Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı." *Ermeni Araştırmaları*, no 52 (2015): 141-167.
- Darby, John. "Violence by Militants." In *The Effects of Violence on Peace Processes*, edited by John Darby, 46-60. Washington, DC: United States Institute of Peace, 2001.
- Devine-Wright, Patrick. "A Theoretical Overview of Memory and Conflict." In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, edited by Ed Cairns, Michael D. Roe, 9-33. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Dunne, Tim. "Liberalism." In *The Globalisation of World Politics*, edited by John Baylis and Steve Smith, 162-181. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kelman, Herbert C. "Reconciliation From a Social-Psychological Perspective." In *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, edited by Arie Nadler, Thomas. E. Malloy, Jeffrey D. Fisher, 15-32. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Kriesberg, Louis. "Coexistence and the Reconciliation of Communal Conflicts." In *The Handbook of Interethnic Coexistence*, edited by Eugene Weiner, 182-198. New York: Abraham Fund, 2000.
- Libaridian, Gerard J. "The Changing Self-image of the Armenian in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries." In *The Image of the Armenian in History and Literature*, edited by Richard G. Hovannisian, 155-170. Los Angeles: Undena Press, 1981).
- Miller, Donald E. and Lorna Touryan Miller, "Memory and Identity across the Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny." *Qualitative Sociology* 14, no. 1 (1991): 13-38.
- Mitchell, Christopher. *The Nature of Intractable Conflict: Resolution in the Twenty First Century*. London: Palgrave Macmillan, 2014.
- Nadler Arie, Nurit Shnabel. "Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and the Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation." In *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, edited by Arie Nadler, Thomas. E. Malloy, Jeffrey D. Fisher, 37-56. Oxford: Oxford University Press, 2008.

- Nadler, Arie. "Intergroup Reconciliation: Definitions, Processes, and Future Directions." In *The Oxford Handbook of Intergroup Conflict*, edited by Linda R. Troop, 291-309. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Panossian, Razmik. "Homeland-Diaspora Relations and Identity Differences." In *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity*, edited by Edmund Herzig, Marina Kurkchian, 229-243. New York: Routledge, 2005.
- Panossian, Razmik. *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Safran, William. "Comparing Diasporas: A Review Essay." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 8, no 3 (1999): 255-291.
- Shain, Yossi, Aharon Barth. "Diasporas and International Relations Theory." *International Organization* 57, no. 3 (2003): 449-479.
- Shain, Yossi. *The Frontier of Loyalty: Political Exiles in the Age of the Nation State*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005.
- Shain, Yossi, Ravinatha P. Aryasinha. "Spoilers or catalysts? The role of diasporas in peace processes." In *Challenges to Peacebuilding: Managing Spoilers during Conflict Resolution*, edited by Edward Newman and Oliver Richmond, 105-133. New York: United Nations University Press, 2006.
- Shain, Yossi. *Kinship and Diasporas in International Affairs*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2010.
- Smith, Hazel. "Diasporas in International Conflict." In *Diasporas in Conflict: Peace-Makers or Peace-Wreckers?*, edited by Hazel Smith, Paul Stares, 3-16. Hong Kong: United Nations University Press, 2007.
- Stedman, Stephen John. "Negotiation and Mediation in Internal Conflicts," In *The International Dimensions of Internal Conflict*, edited by Michael E. Brown, 341-377. Massachusetts: MIT Press, 1996.
- Stedman, Stephen John. "Spoiler problems in peace processes," *International Security* 22, no 2 (1997): 5-53.
- Suny, Ronald Grigor. "Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia." *International Security* 24, no 3 (1999-2000): 139-178.

- Tölölyan, Khachig. "Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment." *Diaspora* 5 (1996): 3-36.
- Tölölyan, Khachig. "Armenian Diaspora." In *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World*, edited by Melvin Ember, Carol R. Ember, Ian Skoggard. New York: Springer, 2005.
- Vertovec, Steven. "Three Meanings of 'Diaspora', Exemplified among South Asian Religions." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 6, no 3 (1997): 277-299.
- Volkan, Vamık D. *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*. Northvale, New Jersey: Jason Aranson, 1988.
- Volkan, Vamık D. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997.
- Volkan, Vamık D. "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity." *Group Analysis* 34, no. 1 (2001): 79-97.
- Volkan, Vamık D. *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror*. Charlottesville, Virginia: Pitchstone, 2004.
- Volkan, Vamık D. *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts*. Charlottesville, Virginia: Pitchstone, 2006.
- Volkan, Vamık D. *Enemies on the Couch: A Psychopolitical Journey through War and Peace*. Durham, North Carolina: Pitchstone, 2013.
- Volkan, Vamık D. *Psychoanalysis, International Relations, and Diplomacy: A Sourcebook on Large-Group Psychology*. London: Karnac Books, 2014.
- Wiebe, Robert H. *Who We Are: A History of Popular Nationalism*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Zahar, Marie-Joëlle. "Reframing the spoiler debate in peace processes." In *Contemporary Peacemaking: Conflict, Violence and Peace Processes*, edited by John Darby, Roger Mac Ginty, 114-124. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Çevrimiçi Kaynaklar:

BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-56194421>, erişim tarihi 21.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56194582>, erişim tarihi 21.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56877649>, erişim tarihi 21.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54324772>, erişim tarihi 21.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57549154>, erişim tarihi 21.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-62888891>, erişim tarihi 25.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyxyrgvzerqo>, erişim tarihi 25.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd12qy9qjk4o>, erişim tarihi 25.11.2022.

BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-62828239>, erişim tarihi 29.01.2024.

BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-67655940>, erişim tarihi 29.01.2024.

Euronews, <https://tr.euronews.com/2021/09/08/pasinyan-iliskileri-normallestirmek-icin-turkiye-ile-gorusmeye-haz-r-z>, erişim tarihi 21.11.2022.

International Republican Institute “Armenia National Study”, October 27 – November 3, 2007, <https://www.iri.org/sites/default/files/2008%20January%202022%20Survey%20of%20Armenian%20Public%20Opinion,%20October%2027-November%2023,%202007.pdf>, erişim tarihi 24.08.2020.